

DARBAI SENŲJŲ LIETUVIŲ IR ŽEMAIČIŲ

Pratarimas

1. Veizint¹ giliuose amžiuose į gimines, dyvytis² reikia iš jų įvairių atmainų: kaipogi vienos mokslu atsiženklusios, kitos pasidariusios valdytojomis viso pasaulio, kitos buvusios ilgą laiką povyziumi³ dorybės ir teisybės, kitos savo amatu ir prekyba surinkusios turtus viso svieto. Ai joms!.. visos jau pakarčiui⁴ išgaišo, prapulyj begalinio laiko!.. Veltui šiandien kėlusiuos iš grabo garbingas graikas savo Panteono, o stiprus rymionis savo Kapitolijaus irose⁵ tėviškės ieškotų! Arba ką sakytų ansai išmintingas skitas, atsisėdęs ant kapo, veizėdamas į tolimus savo poposūnius, lietuviais, žemaičiais, prūsais, latviais, jodviežiais, kuržemiais pramintus ir paskandintus galžudėse, apvergtus ir tarp gyvulių paskaitytus? Negut, pasigailęs jų, ištartų su paskuju⁶ apgynėju rymionų⁷ liuosybės⁸ tuos žodžius: „O dorybe! Tuščiu esi žodžiu šiame pasauly!“

Tokios atmainos giminių rūstintų kiekvieną protingą sutvėrimą, jei anos nė jokio ženklo buvimo savo nepalikytų. Bet, noris pačios giminės išgaišta, vienok jų raštai palieka, o anuose jų amžina garbė užrašyta, kurios nė kokia galybė šio pasaulio negali išnaikinti. Dėl to gi linksminas dar šiandien šviesus graikas, jog yra mokytoju pasaulio, o didžiuojas stiprus rymionis, jog parašė įstatymus visam svietui⁹! Taigi, kad mokslas ir gudrybė giminės yra amžina ir visų didžiausia garbe, dėl ko gi lietuviai ir žemaičiai negali stengti, idant dasiektų tą laiptą šviesybes, ant kurio išsikėlė kitos giminės? Užvis jog kiekviena gali pelnyti garbę ne tiktai vienu kardu, bet ir pačiu mokslu: kaipogi Atėnai ne dėl to vien yra garbinami, jog Kserkso galybę sutrėmė, bet jog iškala¹⁰ buvo gudrybės viso svieto.

Tebturi dar lietuviai ir žemaičiai visų brangiausių palikimą savo bočių prabočių, tai yra savo kalbą, kurią idant išplėštų iš nasrų visa ryančio laiko ir pastatytų šalip kalbų mokytų, turi aną šiandien dailinti. Mindami užvis ant to, jog reta giminė su tokia kantrybe ir narsybe gynė savo liuosybę, su kokia senų dienų lietuviai ir žemaičiai, kurie rūpesny¹¹ niekuomet nenusiminė, kartais rūstose¹² dienose braidydami* kraujuose savo brolių, dar ant jų kūnų savo liuosybę gynė ir ne kartą pelenuose savo namų pačius neprietelius¹³ laidojo. Daug kartų patys, apgulti pilyse, nebstengdami atremti neprietelių galybės, velijos¹⁴ irose pilies užsirausti, nekaip jų vergais tapti. Aiškiai gal sakyti, jog lietuviai, žemaičiai per ilgus

¹ Žiūrint. (Red.)

² Stebėtis. (Red.)

³ Pavyzdžiu. (Red.)

⁴ Paeiliui. (Red.)

⁵ Griuvėsiuose. (Red.)

⁶ Paskutiniu. (Red.)

⁷ Romėnų. (Red.)

⁸ Laisvės. (Red.)

⁹ Pasauliui. (Red.)

¹⁰ Mokykla. (Red.)

¹¹ Rūpesty. (Red.)

¹² Rūsčiose, sunkiose. (Red.)

* Rankraštyje (toliau žymima DI) po šiuo žodžiu paaiškinta: braidžiodami.

¹³ Priešus. (Red.)

¹⁴ Norejo, teikė pirmenybę. (Red.)

amžius (kaip tuojau regėsime) gimė ir mirė tarp kardų, gindami savo tėviškę nuo neprietelių. Bet ko nepergalės piktybė svieto, kuri, negalėdama paveikti savo kantrybe narsių poposūnių skitų, leidos ant nedorybės! Kaipogi tuojau, pasiklojusi vienybe tautos ir ateinančia palaima ūkės¹⁵, kiltį jų ėmė niekinti, kantrybę žadais ramdyti, senų dienų užlaikymus naikinti, naujus dėti, taip maž pamažu tautindama anuos nuo jų ūkės, visų pirma išplėšė jiems liuosybę, paskui vergus jau gelžiniais apkalusi, galžudžiams pametė.

Vienok lietuvis, žemaitis, ir tiek nelaimių kentėdamas, bogina¹⁶ dar šiandien svetimą ginklą į tolimus kraštus ant liepimo to, kursai jo valdytoju daros, ir, nesuprasdamas jo kalbos, lieja savo kraują už jį, vildamos, jog ansai jam jo liuosybę pagražins; namie būdamas, dirba dieną ir naktį savo jomylistoms, kurie nesupranta jo guodžiantis. Tose atklanėse mažne (sakau) vargų lietuvis, žemaitis viename tiktai savo šventame tikėjime randa kantrybę ir atpūtoja¹⁷, laukdamas pagalbos nuo savo visų aukščiausio tėvo. Bet nei tokios, sakau, rūstos dienos neišdildė dar jų širdy praėjusių laimingų laikų: kaipogi tankiai šiandien dar lietuvis ar žemaitis, kruviną prakaitą nuo kaktos nubraukęs, taria, veizėdamas gailinga akia į iras šalip stovinčios savo pilies: „Šitai ženklai liuosybės mano bočių prabočių!“

2. Ant didesnės nelaimės tos giminės nedaug tebuvo tokių vyrų, kurie būtų atsidėję surašę jos darbus ne tiktai senovės, kuriuos jau amžina migla neperregimo laiko seniai uždengė, bet ir tuos darbus, kurie savo tamprumu visą Europą per kelis amžius judino. Kaipogi du tėra žinomu vyru (kiti gali dar būti užslėpti klioštoriaus¹⁸ kokio kerčioj), kuriuodu surašė darbus lietuvių ir žemaičių.

Pirmasis Strijkauskis, gimimo lenkas, būdamas Varniuose kanauninku, surašė lenkiškai darbus lietuvių ir žemaičių jaugiai su darbais lenkų ir gudų, dėl to gi yra didžiai įkyrus skaityti norinčiam žinoti darbus vienių lietuvių ir žemaičių.

Antras Vijūkas-Kojalavičius (arba, kaip lietuviai vadina, Kojalas), gimimo lietuvis nuo Kauno, jezavitas¹⁹, garsus moksle savo amžiuje, pagailęs savo giminės užmirštos ir apleistos, surašė lotyniškai jos darbus. Daug geresnis yra už Strijkauskį: kaipogi išguldytas darbų, skaistumas kalbos, aiškumas žodžių nebegali būti geresnis nė kokiame rašte, taip jog skaitytojas, perbėgdamas darbus, pirm kelių šimtų metų buvusius, tarias šalip jų bestovįs. Vienok jo istorija yra trumpa ir daug dar trūksta, užvis toje daly, kurioj aprašo darbus pagonų lietuvių, žemaičių; bet jaunam lietuviui ar žemaičiui, norinčiam išmolti lotyniškai, nebreekia geresnės knygos²⁰.

3. Šiame mano rašte norėjau aš lietuviškai aprašyti bent paviršiais* darbus lietuvių ir žemaičių ir stengiau bent didumą paveikslo jos senų dienų apsiėjimų ir užlaikymų parodyti; ne tiktai idant skaitytojas geriau išmanytų pačius darbus, bet idant galėtų dar pažinti palaikus tos tautos, ant žemės ar žemėj šiandien tebesančius, kuriuos daug kartų atsitinka rasti; idant nežinovas nedarytų taip, kaip vienas (gėdžiuos vardą minavoti²¹), radęs giliai žemėj špyžiaus stabą, pavėdų²² į kokį tenai garsų viešpatį arba kariovedį, niekam nepasisakęs, į varpą jį sulydino, kursai, kad būtų kitiems vyrams parodęs, būt galėjęs dešimtis varpų nuliedinti, du kartu didesnių už tą mantą, kurią būtų nuo jų gavęs už tokį

¹⁵ Valstybės. (Red.)

¹⁶ Veža, tempia. (Red.)

¹⁷ Dūsauja, vaitoja. (Red.)

¹⁸ Vienuolyno. (Red.)

¹⁹ Jėzuitas. (Red.)

²⁰ Rašė dar Lietuvos ir Žemaičių istoriją Rotundas Mielezijus, burmistras miesto Vilniaus, kaip tą gal regėti jo gromatoj, rašytoj Mikalojui Radvilai metuose 1560 12 dienoj sausio mėnesio, kuri ar prapuolė, ar iki šiai dienai kokioj kerčioj klioštoriaus bekerpėja dulkėse.

Mykolas (Michalon) Lietuvis taipogi parašė istoriją Lietuvos, bet prapuolė, o tiktai nuolauža nuo jos paliko: „Michalonis Litvani, De moribus Tartarorum, Litvanorum et Moschorum, fragmina X., Basileae, 1615“. (Aut. past.)

* DI paraštėje parašyta: bent paviršiu.

²¹ Minėti. (Red.)

²² Panašų. (Red.)

brangų palaiką. Reikia žinoti, jog niekalis šiaip veizint, skatikėlis iškastas, gelžgalėlis ar kūlis įvairus su balsėmis, tai yra literomis²³, dėl žmogaus vienok žinovo yra brangesniu daiktu nekaip keli šimtai muštų arba raudonųjų. Lygia dalia senų dienų dainos gali daug atminimų ir palaikų senovės rodyti, kurias dar šiandien, noris retai, bet daugioj vietoj tebdainuoja.

Ne vienas skaitytojas, sklaidydamas mano raštus, rūgos²⁴, jog aš anuose lietuvius ir žemaičius daugioj vietoj giriu, o darbus ir kares²⁵ krikščionų peikiu, kaipo neteisingai daromus. Bet jei rymionys ir graikai, noris pagonys, taip šiandien yra garbinami nuo visų krikščionų už savo dorybę ir kantrybę, dėl ko gi žemaitis arba lietuvis negali būti giriamas, jei kantriai gynė savo namus ir liuosybę nuo neprietelių, mylėjo dorybę, o neapkentė nedorybės. Aš tam nekaltas, jei krikščionys tų amžių buvo užmiršę tą prisakymą Viešpaties Išganytojo: „Mylėk artimą savo kaipo patsai save.“ Sekdamas teisybę mano rašte, aš turėjau taip rašyti, kaip raštuose senovės radau; jei kursai nenori tikėti, gali eiti ir veizėti, aš parodžiau, iš kur anuos išrašiau.

Ant galo rasis ir tokių galvočių, kurie kernos²⁶ mane, jog aš darbus Lietuvos ir Žemaičių trumpai teaprašiau, bet ir tame trumpame dar apraše daugioj vietoj apsirikau, daug ir apleidau ir ne kaip reikiant anuos surėdžiau²⁷; užvis rūgos, jog neišrodžiau aiškiai kilties giminės, rėdos, gudrybos, būdo, turtų ir jos įgalios. Atsakau mano kernotojams, jog aš ne dėl mokytų vyrų ir galvočių, bet dėl tų motinų rašiau, kurios geba savo vaikams darbus jų bočių prabočių pasakoti, o be raštų daug kartų apsirinka. Norėjau vėl mano raštu parodyti neprieteliams Lietuvos ir Žemaičių kalbos, jog kiekvienas norįs gali rašyti lietuviškai, jei turi spēko²⁸, lygia dalia kaip ir kita išdailinta jau kalba. Dėl to gi viluos, jog man taikūs skaitytojai, kaipo pirmam rašytojui toj kalboj, dovanos visus mano apsirikimus; ant galo, jei anie mane lygins noris su Papirijum rymionų, aš ir tuo džiaugsiuos ir linksminsiuos, jog pirmasis tarp lietuvių gudresniems vyrams, norintiems rašyti, kelią praskyniau.

Rašyta metuose 1822

[...]

3. Žinia apie Vaidevutį, viešpatį Lietuvos, Žemaičių ir Prūsų

Gal manyti ant galo, kas dėjos erulių giminėj po tokių žygių ir keleivysčių: kaipogi vieni pargrįžo namon turtingais, kiti vargaliais, bet abeji užmiršę tikėjimą ir įstatymus ūkės savo. Algaudami²⁹ rymionų ciesoriams, įgudo tinginėti ir plėsti; pargrįžę namo, norėjo, idant kiti jiems dirbtų ir algautų, iš pirmo baugindami, paskui galia prisuokdami prie darbo vargdienius žmones, kurie vienok vargdieniai, nenorėdami liuosybės savo paduoti, raginami dirbti, priešingavo, vaidijos, kas dieną paskui kariavos su turtingais. Tarp pačių turtingųjų nebebuvo nė vienybės, ne pataikos; gentys puldinėjo ant genčių, vaikai ant tėvų, kiekvienam rados pavoju begyventi. Pasakoja, jog tokiam sumišime ūkės radęsis vienok vyras, išmintingas, buklus ir gudrus, vadinamas Vaidevučiu, kursai, linkėdamas laimės ūkei savo, suėjusiems visiems ūkininkams pas vietovę Onedą, šiandien Baiga vadinamą, būk taip jiems taręs: „Jei turit bičių protą, reikalus ūkės, dėl kurių čia susirinkot, galit laimingai nubengti³⁰. Kiekvienas gyventojas tarp jūsų,

²³ Raidėmis. (Red.)

²⁴ Priekaištaus, pyks. (Red.)

²⁵ Karus. (Red.)

²⁶ Niekinks, peiks. (Red.)

²⁷ Parengiau, paruošiau. (Red.)

²⁸ Jėgų. (Red.)

²⁹ Tarnaudami. (Red.)

³⁰ Pabaigti. (Red.)

kursai turi bites savo namuos, žino gerai, jog anos vieną bitiną teturi, kursai jomis patsai rėdo, ir taip jo visos klauso, jog, ką įsakytos, tuojau nudirba ir tuo kartu teils, kad darbą nubengia; kaipogi slinkes ir nedarbias iš aulio laukan varo. Tą, vyrai, regėdami kas dieną akimis savo, aiškiai galit sekti bites dėl naudos ūkės savo. Išrinkit vieną tarp savęs viešpačiu, arba kunigaikščiu: tas jūsų liuosybę užlaikys, vaidus ir barnius taikins, abydas³¹ ir mūšius sudraus, teisybę ir prigulėjimą³² kiekvienam darys, jautriai visų turtus saugos; bet, idant teisingai ir rėdžiai vis tą pildyti galėtų, turit duoti jam valdžią ir galią, tai yra pakelti jį savo viešpačiu." Tą Vaidevučiui kalbant, visi tylėjo, bet pabengus atsakė: „Gali būti³³ bitinu, arba viešpačiu, bet mes niekam nevergausim." Ant galo diena nemetu apskyrė jį savo viešpačiu, kursai kaip įmanąs stengė teisybę visiems daryti ir vargdienius žmones guosti; vienok ir taip nebuvo suvisu pataikos: diduomenė visuomet novijo³⁴ vargdienius žmones, kurie, nebuslaukdami atlydos³⁵ savo vargų, tame širdgile grobė į ginklą diduomenės naikinti; daug krito dorų ir nedorų tame namkarėje. Paskui žmonės vargaliai, gavę viršų ir pažinę savo galią, neborėjo niekaip beklausyti paties viešpaties ir patys save ėmė rėdyti. Tokiame sumišime giminės, arba tautos, būk stojęs po šventu ąžuolu (apie kurį tuojau girdėsime) krivė krivaitis, visų vyriausias kunigas, senelis pražilęs it obelis, apreiškęs savo giminei, jog dievai patys linkėjo rėdą ūkei įsteigti ir vyresnybes tarp savęs išskirti, idant tauta, arba giminė, be rėdos neišgaištų. Noris žmonės atsiliėpė, jog nė vienam nevergaus nei tokios vyresnybės klausys, kuri juos veltui sunkins, ir velijas anie pirmiau toj vietoj liuosais mirti, nekaip per nepabengtus amžius diduomenei vergauti³⁶. Vienok ant galų galo su tuo išmintingu seneliu, kaipo savo ir dievų tarpininku, tokį sutarimą tarp savęs padarė. Vaidevutis bus viešpačiu, kaip pirma buvęs, bet nė viensai diduomis³⁷ nesididžiuos ir nesunks* nė vieną žmogų be noro veltui prie darbo, bet kiekvienas diduomis, norėdamas darbėjo³⁸, meilaus vargdienį bendringai** ir jam užmokesnį teisingai už jo darbą duos. Ant galo tie tebus diduomiais, kurie gerais darbais ir dorybe už visus didžiau atsiženklins, vienok nė kokios viršutinės perskyros tarp jų, žmonių vargdienių ir diduomių, daugiau nebebus. Taip vargaliai žmonės, savo liuosybę užstiprinę, gyvena paskui ilgus amžius laimingai.

Vaidevutis, nubengęs kerštus namuose ir turėdamas valdžią ne jau ant vienu atlaikų erulių, bet ant visų tų giminių, kurias šiandien prūsais, lietuviais, žemaičiais, lėtais, kuržemiais vadina, kurios vienus ir tuos pačius tėvus ir motinas turėjo su eruliais (kaip tą viršiau regėjome), tapęs, sakau, taip didžiu viešpačiu, Vaidevutis ėmė kariauti su mozūrais, savo artimais, kurie tame sumišime Vaidevučio ūkės ėmė grobstyti jaunas mergaites lietuviams ir prūsams. Vaidevutis, po kelis kartus nuleidęs savo siuntinius, guodė mozūrams, idant anie to nedarytų, bet mozūrai nė teisybės darė, nė liovės savo įpratimo. Vaidevutis, regėdamas, jog nebus doros, surinkęs savo rimtus karius, ėjo į Mozūrų žemę ir tenai, kruviną kovą padaręs, pergalejo mozūrus ir donį, arba duoklę, kas metą liepė sau mokėti. To datyrė³⁹, mozūrai tiekės iš visos galios į karę, o idant pastiprintų savo galią, užteikė Čembeką, roksolanų (tai yra gudų) viešpatį, ir, tokią gaują karių turėdami, traukė mozūrai į tą dalį Lietuvos, kurią šiandien Prūsais vadina, kuriame tenai Vaidevučio kariai norėjo mozūrams kelią užstoti, bet į kruviną mūšą sustojo. Ilgai ir drąsiai grūmė Vaidevučio pulkai su neprieteliais, vienok mozūrai taikumu ginklų ir gauja

³¹ Skriaudas. (Red.)

³² Priederme. (Red.)

³³ Kotzebue, Preuss. aelt. Gesch., Th. I, K. 1, 38. (Aut. past.)

³⁴ Kamavo, kankino. (Red.)

³⁵ Pertraukos, galo. (Red.)

³⁶ Kotzebue parodytoj vietoj. (Aut. past.)

³⁷ Didikas. (Red.)

* DI šis žodis taisytas; būta: *ne souksay (nesuoks)*; DII: *nešauks*.

³⁸ Darbininko. (Red.)

** DI virš šio žodžio užrašyta: *prieteliškai*.

³⁹ Tai pamatę. (Red.)

karių pergalejo Vaidevutį. Mozūrai, įgavę į ranką pergalę, voliavos⁴⁰ kaip įmaną Lietuvos ir Prūsų krašte: plėšė, ką kame užpuolė, ir suėmę neapseikimas gėrybes namon parvirdė⁴¹.

Neilgai mozūrai tesilinksmino ta pergalė, kaipogi Vaidevutis, įpykęs ant tokios jų neteisybės, sutraukė visą savo galią ir, išmokęs savo karius mozūriškai kariauti, traukė į Mozūrijos kraštą. Susitikęs su mozūrais ties rubežiumi⁴², su neišsakyta smarkybe susigrūmė: ilgas valandas abi pusi varžės pergalė, tūkstančiai krito, kraujai varvėjo, vienok pulkai Vaidevučio perlaužė mozūrus. Bronislavas, jų kunigaikštis, ir Cembekas, viešpats roksolanų, kariovietėj paliko. Lietuviai, prūsai atgavo visa tą, ką buvo jiems mozūrai išplėšę: mergaites, auksus, sidabrus ir labybą⁴³. Sako, jog už tokią pergalę lietuviai su prūsais, dėkavodami dievams, sudegino ant apieros⁴⁴ baltą žirgą su jaunikaičiu mozūru. Andislavas, sūnus mozūrų kunigaikščio, atleido tuojau siuntinius pas Vaidevutį su dovanomis, kluokdamas⁴⁵ jo meilės ir paliaubos, kursai paklausė jo, sandarą su mozūrais padarė. Nuo to laiko abejos šalys gyveno sūtaikoj ir laimėj, turtai, gėrybės, labyba prie visų uždorių laužė.

Taip Vaidevutis, garbingai rėdydamas tas gimines, metuose 573 gimus Kristui miręs, turėdamas šimtą metų, ir dėl naudos dar savo tautos tuos įstatymus palikęs. Senus ir luošus ant apieros būk įsakęs deginti, vyrams vieną pačią temėgti, viešes⁴⁶ kuo geriau užlaikyti. Laukus būk ūkininkams padalijęs, orę pergerbęs, geras veisles galvijų įveisęs, midų dirbti išmanęs, dėl maldymo dievų visų vyriausią kunigą apskyręs ir jį krive krivaičiu įtaręs, ant galo patį raštą išmanęs; koksai tas raštas buvo, viršiau minavojau.

Simonas Daukantas, *Raštai*, t. 1, tekstą paruošė B. Vanagienė, knygą sudarė V. Merkys, Vilnius: Vaga, 1976, p. 35–40, 56–60.

⁴⁰ Savivaliavo. (Red.)

⁴¹ Kotzebue, Preuss. aelt. Gesch., Th. 1, K. 1, 42. (*Aut. past.*)

⁴² Siena. (Red.)

⁴³ Gėrybes, turtą. (Red.)

⁴⁴ Kaip auką. (Red.)

⁴⁵ Kaulydamas. (Red.)

⁴⁶ Kaimus, gyvenvietes. (Red.)